

LENA AMBJÖRN

*Medicinsk teori i medeltida
arabiskt källmaterial*

DET BEVARADE KÄLLMATERIALET

FRÅN 800-TALET TILL 1400-TALET fördes den kvalificerade vetenskapliga diskussionen inom ett stort antal discipliner på arabiska. Arabiskan hade under ett halvt årtusende en väl så dominant position i akademiska sammanhang som engelskan har idag. Det källmaterial som kan belysa denna epok i vetenskapshistorien är skrivet på arabiska. Det bevarade materialet är stort men till övervägande delen både oläst och obearbetat. Språket, den oredigerade handskrivna formen och svårigheten att få tag i manuskripten har bidragit till en tendens att bortse från dessa källor, eller nöja sig med en liten mängd känt primärmaterial och trädning av sekundärlitteratur.

Detta har medfört att bilden av den arabiskspråkiga perioden i idé- och vetenskapshistorien är onyanserad och fragmentarisk. Myter utan stöd i källorna etableras, och fenomenet att den lilla pusselbit man råkar känna till också uppfattas som den viktigaste aktualiseras. Ett exempel på det senare är oftalmologins påstått framträdande ställning i arabisk medicin som inte nödvändigtvis avspeglar ett faktiskt förhållande, utan snarare beror på att nestorn vad gäller det moderna studiet av arabiska medicinska källor, Max Meyerhof, var ögonläkare och därför kunde bedöma och lyfta fram texter om just ögonsjukdomar. Den stora mängden bevarade medicinska texter ger goda förutsättningar för en betydligt

bättre överblick, där andra områden, exempelvis sexologi, odontologi och psykiatri, framträder. Något som också bidrar till en skev bild är den bristande kronologiska differentieringen, som innebär att texter från olika tider ställs vid sidan av varandra och framställs som representanter för samma fenomen – ”arabisk” eller ”islamisk” medicin – utan hänsyn till att flera århundraden förflutit mellan tillkomstsituationerna.

Benämningarna ”arabisk” eller ”islamisk” är för övrigt olyckliga, eftersom de tenderar att underbygga missuppfattningen att det rör sig om ett särskilt system av idéer, skilt från den så kallade ”västerländska” traditionen, när det i stället är fråga om en och samma vetenskapliga tradition, i olika stadier och i växlande språkdräkt. Vi talar ju inte om ”engelsk” medicin även om den vetenskapliga kommunikationen idag sker på engelska.

Den viktigaste grundläggande insatsen för att främja arbetet med medeltida arabisk vetenskaplig litteratur står Fuat Sezgin för. Sezgin driver sedan 1982 *Institut für Geschichte der arabisch-islamischen Wissenschaften* (IGAIW) i Frankfurt. IGAIW har systematiskt samlat mikrofilmer och producerat faksimil-utgåvor av arabiska manuskript för att öka tillgängligheten. De nya möjligheterna att digitalisera handskriftsmaterial förbättrar arbetsförhållandena ytterligare. Sezgin har i sitt monumentalaste arbete *Geschichte des arabischen Schrifttums* (GAS), som hittills omfattar 14 band, samlat information om var identifierade handskrifter förvaras. GAS täcker manuskript från natur-, språk- och rättsvetenskapliga discipliner fram till mitten av 1000-talet; för texter som tillkommit senare finns ingen motsvarande översikt. När det gäller mängden bevarat material bara inom det medicinska området, så noterar Sezgin 134 författare som skrev på arabiska, och listar totalt >1 800 boktitlar. Endast en liten del av dessa texter är lästa, endast en bråkdel av det lästa är tillgängligt i annan form än den oredigerade handskriftens. Det är inte ovanligt att ytterligare textvittnen och fragment hittas i osorterade och okatalogiserade samlingar.

Något om det textkritiska arbetet

Avgörande för att det bevarade materialet ska kunna användas på ett praktiskt rimligt sätt är att texterna ges ut i tillförlitliga textkritiska utgåvor. Att få fram en läsbar text ur skadade, ofullständiga eller sinsemellan divergerande textvittnen är en tidskrävande process som involverar skrift, språk och kontext i vid bemärkelse.

Den arabiska skriften är en alfabetisk konsonantskrift där vokaler representeras av tilläggstecken som normalt inte sätts ut. Ord framträder i skrift som kursiva konsonantkonfigurationer som ofta kan vokaliseras på mer än ett sätt och där sammanhanget får ge argument för den valda läsningen. Flera konsonanter har identisk form och måste särskiljas med diakritiska punkter; sådana punkter kan saknas i handskrifterna eller vara införda av en andra hand, inte sällan felaktigt. Dessa svårigheter uppvägs till viss del av arabiskans tydliga morfologiska struktur, en stilistisk tendens att upprepa samma ordstam (rot) i olika affixmönster och, i många fall, av en retorisk systematik i framställningen, med upprepning av ord och uttryck. Interpunktion saknas, med få och osystematiskt tillämpade undantag, fram till 1900-talet, vilket gör att det kan vara svårt att avgöra var en textpassage, exempelvis ett citat, slutar.

Eftersom det arabiska högspråket, som används i skrift och i officiella muntliga sammanhang, på grund av en utpräglad språkkonservatism inte har förändrats nämnvärt sedan 800-talet, utgör texternas ålder inget språkligt problem även om man får vara observant på viss semantisk glidning. Det är en unik situation att texter som är upp till tusen år gamla inte framstår som svårgenomträngliga på grund av ålderdomligt språkbruk utan ger ett modernt intryck.

Textrekonstruktioner kan inte bygga enbart på språkliga argument. För rekonstruktion av vetenskaplig text krävs bekantskap med och överblick över det aktuella specialområdet, oavsett om detta är matematik, medicin eller något annat. De tolkningshypoteser som ligger till grund för rekonstruktionsförslagen måste prövas mot de teoretiska modeller

som kan förväntas ha styrts författaren och varit kända i den ursprungliga målgruppen. Bristande tolkningsförutsättningar när det gäller den praxis och de teoretiska sammanhang som uttrycks, sammanfattas eller bara antyds i en vetenskaplig text, och oinitierad hantering av teknisk terminologi, kan få den mest vederhäftiga framställning att framstå som egendomlig eller obegriplig. Specialstudier av tekniska termers konnotation, och identifiering av grekiska motsvarigheter till arabiska termer, är därför grundläggande hjälpmedel för texttolkningen. De förbättrar också förutsättningarna för konkordantiska översättningar, vilket i sin tur underlättar exempelvis bedömningar av konsistensen i enskilda författares samlade produktion, jämförelser med förlagor och identifiering av fragment när sådana undersökningar måste göras i översatta texter. Det långsiktiga projektet att sammanställa ett grekiskt-arabiskt lexikon över tekniska termer (GALEX) inleddes 1992 av Gerhard Endress och Dimitri Gutas. Exempel på andra viktiga bidrag är Albert Dietrichs identifiering av läkemedelssubstanser, Irene Fellmanns översikt över farmakologiska former och preparat, Walther Hinz pionjärbete inom det svåra området vikter och mått, Karl Garbers sammanställning av termer för laboratorieutrustning och beredningsprocesser och, nyligen, Fabian Käs studie av mineraliska läkemedelssubstanser.

Vad gäller det teoretiska innehållet, så står den arabiska medeltida facklitteraturen i nära relation till grekiska källor. Identifieringen av möjliga förlagor styrs i bästa fall av att det i den arabiska texten finns explicita referenser till boktitlar, eller åtminstone till författare, men det är inte ovanligt att referenser saknas helt. Man får då försöka hitta eventuella förlagor via tekniska termer i databaser eller index, eller helt enkelt genom att gå igenom stora mängder förmodat relevant material. Tillförlitliga utgåvor av grekiskt källmaterial hör därför till de allra viktigaste tolkningshjälpmedlen och förlagorna kan ha berättigad status som extra textvittnen.

Förhållandet är också omvänt, som Dimitri Gutas påpekar: "One can justly claim, that the study of post-classical Greek secular writings

can hardly proceed without the evidence in Arabic, which in this context becomes the second classical language, even before Latin.” (*Greek Thought, Arabic Culture*, s. 2, 1998). Grekiska texter som gått förlorade kan ibland rekonstrueras tack vare arabiska textvittnen. Ett aktuellt exempel är Peter Pormanns pågående försök att återskapa Rufus av Efesos förlorade bok *Om Melankoli* genom att samla de fragment, det vill säga citat och parafraaser, som ligger utspridda i det arabiska källmaterialet. Forskningen i Lund har kunnat bidra med nya Rufus-fragment, redovisade i Pormann 2014. Fragmenten har identifierats i en hittills bortglömd medicinsk encyklopedi från 950: Abu l-Hasan at-Tabaris *Om Hippokratiska behandlingsmetoder*, i vilken Rufus nämns på trettio ställen, med referens till sex boktitlar. I samma källa har också elva Hippokratesfragment identifierats, översatts och inkluderats i Anastassiou och Irmer, *Testimonien zum Corpus Hippocraticum* (2012). Index över de 92 boktitlar som nämns i encyklopedin (totalt 208 referenser) har publicerats (Ambjörn, ”Book-titles ...”, 2011), vilket underlättar sökandet efter ytterligare textfragment.

Abu l-Hasan at-Tabaris encyklopedi är en innehållsrik källa särskilt vad gäller praktisk klinisk verksamhet under 900-talet. Boken omfattar 694 foliosidor i det mest kompletta textvittnet MS Teheran Malik Milli 4474, vilket motsvarar minst det dubbla räknat i tryckta boksidor av standardstorlek. Verket måste läsas i obearbetad handskrift; någon textkritisk utgåva finns ännu inte men Sezgin har publicerat ett faksimiltryck av Teheran-manuskriptet. En avgränsad genomgång av kapitlet om melankoli visar att författaren teoretiskt utgår ifrån, och också har hämtat många av sina fallbeskrivningar ur, tre källor: Rufus *Om melankoli*, Galenos *De Locis Affectis*, bok 3, kap. 9 och 10, och Galenos kommentarer till Hippokrates *Epidemierna*. Abu l-Hasan kan också ha använt Ishaq b. Imrans sammanställning *Om Melankoli* från 800-talet. Med undantag av *De Locis Affectis* är förlagorna svårtillgängliga och vacklande: Rufus bok finns, som sagt, bara som fragment, kommentarerna till *Epidemierna* är fortfarande inte utgivna och Ishaq b. Imrans

bok måste användas med försiktighet eftersom den restaurerats utifrån ett sent och felbemängt handskriftsunderlag. Trots skicket är materialet värdefullt för värderingen av innehållet i Abu l-Hasans melankoli-kapitel, exempelvis genom att göra det möjligt att skilja möjliga autentiska fallbeskrivningar från variationer på äldre standardexempel, och genom att inte tala emot antagandet att Abu l-Hasan särskilt fäster uppmärksamheten på melankoli orsakad av intellektuell överansträngning.

Medicinsk teori

Den kvalificerade medeltida medicinen domineras helt av hippokratisk-galenisk humoralmedicin. En antydan till konkurrens från indiska teorier fanns under tidig Abbasidtid (slutet av 700-talet, början av 800-talet), men de fick inget bestående genomslag. Den så kallade profetmedicinen, med profeten Muhammads uttalanden om hälso- och sjukvård i centrum, fick inte heller något nämnvärt inflytande i den tidens fackkretsar.

Den hippokratisk-galeniska humoralmedicinens antagande om fyra kroppsvätskor (gul och svart galla, blod och slem), vilka representerar de fyra grundkvaliteterna varmt, kallt, torrt och fuktigt, utvecklades av Galenos (ca 130–200) till ett teoretiskt system med mycket stor förklaringskraft som kom att dominera läkekonsten i nästan 2 000 år. Även om teorierna sedan länge är ersatta av andra förklaringsmodeller så innehåller den hippokratisk-galeniska medicinen mycket som idag framhålls som något nytt: Helhetssynen – att inkludera patientens omgivning, vanor och livsstil i hälso- och sjukvården, individanpassning av alla terapeutiska åtgärder, vikten av profylax och diskussionen av kostens, sömnens, motionens och avkopplingens avgörande betydelse för liv och välbefinnande – är mer utvecklad i den hippokratisk-galeniska medicinen än i något modernt hälsoforum.

Ett för individen optimalt födointag, matsmältningens förmåga att raffinera födan och organens förmåga att assimilera den för att ersätta förbrukad substans antogs vara avgörande för fysisk hälsa och därmed

också för den psykiska balansen. Konsekvensen av den axiomatiskt antagna assimileringprocessen – en av de naturliga förmågorna eller fakulteterna – är att människan på ett mycket konkret sätt är vad hon äter. Retention av överskottsmateria sågs som en dominerande orsak till den kvalitativa rubbning, manifesterad i obalans mellan de fyra kroppsvätskorna, som var det direkta upphovet till sjukdom. Läkemedel, som upptar mycket stor plats i den medicinska litteraturen, betraktades som svårstyrda och potentiellt farliga. Justering av kosten hade beskedligare konsekvenser och var därför att föredra. En tydlig expansion av läkemedelssubstanser och livsmedel och beredningar av dessa (preparat respektive maträtter) sker under medeltiden, och i samband med diskussion av *materia medica* finns också exempel på att erfarna kliniker kritiserar auktoriteterna.

En särskild del av den galeniska modellen utgörs av de antaganden som gäller hjärnans och nervernas funktioner och förmedlingen av sinnesintryck. Existensen av två sorters *pneuma*, *pneuma zootikon* och *pneuma psychikon*, är ett grundläggande antagande. *Pneuma zootikon* antogs förmedla den inneboende värme som är livets förutsättning hos alla djur. Den antogs genereras av inandningsluft som upphettas i hjärtats vänstra kammare och når samtliga kroppsdelar via det arteriella blodet. *Pneuma psychikon* betraktades som förutsättningen för hjärnans och nervernas funktioner, det vill säga föreställningsförmåga, tanke och minne i hjärnan, de fem sinnenas funktioner genom sinnesorganen och de, som man uppfattade det, mjuka sensoriska nerverna, samt motorik genom de hårdare motoriska nerverna och deras samverkan med musklerna. *Pneuma psychikon* antogs vara en förfinad – raffinerad – portion av den vitala pneuman, producerad i ett artärnät vid skullbasen, det så kallade *rete mirabile*, och ackumulerad i hjärnventriklarna. Därifrån antogs *pneuma psychikon* genomsyra hjärnan och flöda ut i dess förlängning, nerverna. Ögats lins – det förnämsta sinnesorganet och det som antogs stå närmast hjärnan och därmed närmast själen – ser genom att låta *pneuma psychikon* flöda ut från hjärnan via den mjuka, ihåliga syn-

nerven, fylla pupillen och rätlinjigt stråla ut mot det sedda objektet. Ögat *hämtar* alltså intryck genom synstrålarna – exakt hur det går till förblev svårförklarad – och skiljer sig därmed från övriga sinnesorgan vilka i stället passivt påverkas av mer eller mindre grova stimuli. Örat påverkas av luftvågor i innerörat och intrycken förmedlas till hjärnan via hörselnerven. Näsan får sina intryck av en blandning mellan luft och den grövre substansen vatten, intrycken förmedlas till hjärnans främre del via luktnerven (*nervus olfactorius*). Tungans epitel uppfattar smak genom direkt kontakt med fuktiga substanser, intrycken förmedlas till hjärnan via smaknerven (*nervus glossopharyngeus*). Sju kranialnervpar var identifierade. Huden, betraktad som det minst subtila sinnesorganet, får sina intryck genom kraftig direkt påverkan av grova, jordlika substanser. Intrycken förmedlas till hjärnan via hudens sensoriska nerver.

Problematiskt i den galeniska modellen är det felaktiga antagandet om *rete mirabile*, en nätstruktur bildad av de artärer som blodförsörjer hjärnan. Herophilus, verksam i Alexandria på 200-talet fvt, hade observerat strukturen hos djur och Galenos utgick felaktigt ifrån att den fanns hos människor. Det var också svårt att förklara exakt vad pneuman är för sorts materia och hur den passerar genom nerverna. Synnerven (*nervus opticus*), har en skönjbar central kanal där pneuman antogs flöda. Övriga nerver förmodades ha osynliga kanaler eller kunna överföra pneuma genom perfusion av nervvävnaden. Ännu svårare var det att förklara hur det är möjligt för pneuman att flöda i två riktningar i nerverna. Först efter den europeiska renässansen ska modellen ha ifrågasatts på allvar. Det skulle behövas en systematisk studie av utsagor om förmedling av sinnesintryck i den arabiska medicinska dokumentationen för att se om det där förekommer kritik av Galenos och konkurrerande antaganden före 1500-talet.

Exemplum Quista ibn Luqa

Quista ibn Luqa, verksam i Bagdad på 800-talet och en representant för den generation vetenskapsmän som kunde läsa grekisk och syrisk text

men skrev på och översatte till arabiska, tillskrivs minst 62 traktater. Av dessa finns 17 hittills tillgängliga i textkritiska utgåvor. Två av hans böcker handlar specifikt om nervdysfunktion: *Om domning* (ed. Ambjörn 2000) och *Om nervdysfunktion i tänderna* (under arbete). Qusta hade tillgång till Galenos böcker, och att han var väl förtrogen med avancerade neurofysiologiska resonemang stöds av att han tillskrivs en bok om skillnaden mellan de två centrala begreppen 'pneuma' och 'själ' (ed. Gabrieli 1910, ed. Cheikho 1911), där han i inledningen redogör för sina källor:

Du frågar, må Gud ge dig kraft, om skillnaden mellan 'pneuma' och 'själ' och om vad föregångarna har sagt. Jag har skrivit ned några påståenden som jag har hämtat från Platons *Phaidon* och *Timaeus*, från Aristoteles och Theophrastus bok *Om själen*, och från Galenos bok *Om överensstämmelsen mellan Hippokrates och Platons uppfattningar*, hans bok *Om anatomi* och hans bok *Om kroppsdelarnas nytta*. Jag har varit så kortfattad och koncis som möjligt eftersom jag sett hur upptagen du är och hur lite tid du har för att studera dessa böcker.

Här går Qusta också utöver Galenos, vilket inte är oväntat med tanke på att han var bekant med andra källor: Det är möjligt, men inte säkert, att han översatte ett arbete om Alcmaeons, Empedokles, Demokritos och Platons idéer om perception.

I boken om domning (§§32–44) sammanfattar Qusta ibn Luqa neurofysiologins elementa åt en av sina uppdragsgivare. Någon källa anges inte explicit, men bakom de kortfattade utsagorna kan man förutsätta detaljerad kunskap om den galeniska förklaringsmodellen:

All mänsklig aktivitet åstadkoms av två aktörer: den ena är själen och den andra är naturen. [...] När det gäller själens aktivitet, så delas den in i tre delar, och dessa är perception, motorik och samordning. Perceptionen delas in i fem delar: syn, hörsel, lukt, smak och känsel. Rörelserna är tre: balanserade och harmoniska, fördärvade och dåliga, och svaga och reducerade. Samordningen delas också in i tre delar: föreställningsförmåga, tanke och minne. Dessa aktiviteter åstadkommer själen med hjälp av den psykiska

pneuman som finns i hjärnans ventriklar. Perception åstadkoms genom den pneuma som genereras i hjärnan och distribueras till sinnesorganen i fria nerver. Motorik åstadkoms av pneuma som når hela kroppen via nerver som kombinerats med fibrer av kött, en kombination som bildar muskler. [...] I ett nervpar passerar pneuman i vida kanaler som kan uppfattas av synen, och det är de två nerver genom vilka pneuma distribueras från hjärnan till ögonen. När det gäller övriga nerver, så är kanalerna för pneuman i dem osynliga, omöjliga att uppfatta med synen.

Qustas sammanfattningar av komplexa stoffmassor måste, för att komma till sin rätt, betraktas mot bakgrund av att han haft god kännedom om de teorier som skisserats ovan. Hans skrifter representerar ett tidigt stadium i den arabiskspråkiga perioden, de står nära Galenos originaltexter och markerar en utgångspunkt för jämförelse med senare framställningar och den kritik mot den galeniska modellen som framförs där. Monografierna om domning och odontologisk nervdysfunktion utgör relevant källmaterial för neurofysiologins historia. Quusta har skrivit om en lång rad av ämnen, bland annat två böcker i sexualkunskap (ed. Haydar resp. Barhoum 1974), där han konstaterar att Galenos inte ägnat området tillräcklig uppmärksamhet, och han diskuterar homosexualitet med en av sina uppdragsgivare, kalifen al-Mu'tasims son, prins Ahmad, i boken *Om karaktärsskillnader hos människor* (ed. Sbath, s. 135).

Quusta ibn Luqas produktion, där ungefär en fjärdedel är frilagd, kan betraktas som förhållandevis väl utforskad och Quusta kan inte längre förbigås i idéhistoriska översikter. Varje arabisk text som blir frilagd, varje författarskap som görs tillgängligt och varje författare som lyfts fram utgör små framsteg i det grundläggande arbete som är avgörande för att också den omfattande del av idé- och vetenskapshistorien som dokumenterats på arabiska ska kunna belysas på ett rimligt och nyanserat sätt. Den alltmer komplexa bild som då framträder visar att studiet av den medeltida medicinen är på väg in i en mognare fas.

REFERENCES

- ABŪ L-HASAN AT-ṬABARĪ: *The Hippocratic Treatments. al-Mu'ālaġāt al-Buqrāṭiyya*. Parts I and II. [*fac simile*]. Ed. Fuat Sezgin i samarbete med M. Amawi och A. Jokhosh. Frankfurt am Main 1990.
- AMBJÖRN, L. (ed.): *Qusṭā b. Lūqā On Numbness. A Book on Numbness, its Kinds, Causes and Treatment according to the opinion of Galen and Hippocrates*.
- AMBJÖRN, L.: "Book-titles mentioned in the 10th century medical encyclopedia al-Mu'ālaġāt al-Buqrāṭiyya" [introduction and full index], i Ivan Garofalo (ed.) *Galenos*. Rivista Di Filologia Dei Testi Medici Antichi 5/2011 (103–112).
- ANASTASSIOU, ANARGYROS & DIETER IRMER (ed.): *Testimonien zum Corpus Hippocraticum, Teil III: Nachleben der hippokratischen Schriften in der Zeit vom 4. Bis zum 10. Jahrhundert n. Chr.* Göttingen 2012.
- DAIBER, H. (ed.): *Aetius Arabus: die Vorsokratiker in arabischer Überlieferung*. Wiesbaden 1980.
- DIETRICH, A. (ed.): *Dioscurides Triumphans. Ein anonym arabischer Kommentar (Ende 12. Jārh. n. Chr.) zur Materia medica*. Arabischer Text nebst kommentierter deutscher Übersetzung, 2 Bd. Göttingen 1988.
- FELLMANN, I.: *Das Agrābādġhīn al-Qalānīsī. Quellenkritische und Begriffsanalytische Untersuchungen zur arabisch-pharmazeutischen Literatur*. Beirut 1986.
- GALENOS: *De Locis Affectis*, ed. Kühn VIII 1–452, engelsk översättning av Rudolph Siegel: *Galen on the Affected Parts*. Basel 1976.
- GARBERS, K. (ed.): *Kitāb kīmiyā' al-'iṭr wa-t-taṣ'īdāt. Buch über die Chemie des Parfüms und die Destillationen von Ya'qūb b. Ishāq al-Kindī*. Leipzig 1948.
- GUTAS, D.: *Greek Thought, Arabic Culture*. London 1998.
- HINZ, W.: *Islamische Masse und Gewichte*. Leiden 1955.
- IBN AN-NADĪM: *K. al-Fihrist*. Ed. G. Flügel. Leipzig 1871–1872.
- ISHĀQ B. 'IMRĀN: *Maqāla fi l-Mālīḡūliyā* (Abhandlung über die Melancholie) Ed. K. Garbers. Hamburg 1977.
- KĀS, F.: *Die Mineralien in der arabischen Pharmakognosie: eine Konkordanz zur mineralischen Materia medica der klassischen arabischen Heilmittelkunde nebst überlieferungsgeschichtlichen Studien*, 2 vols. Wiesbaden 2010.
- LONGRIGG, J.: *Greek Rational Medicine. Philosophy and Medicine from Alcmaeon to the Alexandrians*. London och New York 1993.
- PORMANN, P. (ed.): *Rufus of Ephesus On Melancholy*. Introduction, Text, Translation and Interpretative Essays by Philip J. van der Eijk, Vivian Nutton, Peter E. Pormann, Thomas Rütten, Peter-Klaus Schuster, Simon Swain a.o. 2008.
- PORMANN, P.: "New Fragments from Rufus of Ephesus' *On Melancholy*." *The Classical Quarterly* 64/2014 (649–656).

- QUSṬĀ B. LŪQĀ: *On Numbness. A Book on Numbness, its Kinds, Causes and Treatment according to the opinion of Galen and Hippocrates*. Ed. L. Ambjörn. Stockholm 2000.
- QUSṬĀ B. LŪQĀ: *Risāla fi l-farq bayna ar-rūh wa n-nafs*. Ed. G. Gabrieli 1910, ed. L. Cheikho 1911, båda editionerna finns nu i *Islamic Medicine*, vol. 34: Qusṭā ibn Lūqā (3rd/9th cent.) Texts and studies collected and reprinted by Fuat Sezgin. Frankfurt am Main 1996.
- QUSṬĀ B. LŪQĀ: *K. fi-l-Bāh wa mā yuhtāḡu ilayhi min tadbīr al-badan fi isti 'mālihi*. Das Buch über die Kohabitation und die für ihre Ausübung notwendigen körperlichen Voraussetzungen. Ed. G. Haydar. Nürnberg 1974.
- QUSṬĀ B. LŪQĀ: *K. fi-l-Bāh*. Das Buch über die Geschlechtlichkeit von Qusṭā b. Lūqā: Ed. N. A. Barhoum. Nürnberg 1974.
- QUSṬĀ B. LŪQĀ: *K. ilā Abī 'Alī ibn al-Ḥārith fīmā sa'ala 'anhu min 'ilal iḥtilāf an-nās fī ahlāqihim wa-siyarihim wa-ṣahawātihim wa-ḥtiyārīhim (Le Livre des Caractères de Qusṭā ibn Lūqā)*. Ed. P. Sbath 1941, repr. i *Islamic Medicine*, vol. 34. Frankfurt am Main 1996.
- SEZGIN, F.: *Geschichte des arabischen Schrifttums*. Leiden 1967-.
- SIEGEL, R.: *Galen on Sense Perception*. Basel 1972.